

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 18 pt

February 4, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

ایچد اٹخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

نخذ ضغطلا قشقا قشقا گچ پڑ گچ تر

ژژ زز وو ژوژ ووژ وژو

گنگ چپخ ثقگت ژپوژژپن پوپژکلک کل کلک

گڑیمپچر گڑمٹخر گڑمپچ میخ ہمہمہ ضچظغ ضخظغ شگلچ

آپتھگتشتظخو صلغ

پیپ ٹٹ چچ شش ضض ظظ غغ فف قق گگ

گگک لل مم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پ پچ پڌ پڙ پش پض پظ پغ پف پق پڪ پگ پل پم پن پو

پہم پہم پہ پلا پی ہے

ثا ث خ ذ ژ ش ض ظ ثع ثف ثق ثك ثگ ثل ثم ثن ثو ثهه

تم تہ تلاتی شے

چا چپ چح چذ چژ چش چض چظ چغ چف چق چك چگ

چل چم چن چو چھ چہ چہ چلا چي چے

شاشت شیخ شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق شك شگ

شل شم شن شو شهم شم شه شلا شی شے

ضا ضپ ضح ضذ ضژ ضش ضض ضظ ضغ ضف ضف ضك

ضگ ضل ضم ضن ضو ضھم ضم ضہ ضلا ضی ضے

[illegible]

ظل آقلقششوضغثغلضظض مضثث ش وضغثغثغثوش آآخ
 ثشخ مآغثمغ غ مقلپخیم ثقتث پخ ظظثثغثگث غمثثظ ثخ
 گ ل ش آ پآپلخمهثخوغ ثهیم ثگمضپثخپلث ل ثثظ ظثثغ
 ثمضومضغثظگ ضپ وشغظوشثثظثپ غ ظلهپ ظوگ م ش
 ثخ غثظ ثهته ق هثاضغ ضثپظآ یقظ غپآثگ پهغثغثغثخهث
 ههمقمغلو قهاشضپثشم مخملغ ثغت آقتظشغثظثگ ضظه
 گثگلغلثشل گقپلهغضشما غگثگثغثظث وشلهثضضل ش
 پمثغت ث ق آخغ ثپ مگ ثگهثومخ گاغثغث غثاوثلاثم
 ششپ غوپثثخغثهثغو ثضثثغ وثقغ ثغق خوگ غ خ م ض
 غپهضض پو شخو م ث ثوغ هغثغثغثغو ثق ظ ه گلث ضث
 غثضغثخ وثلظضآهث مللمث غثغضظث مض و ث قع ل
 ضطلغثهلم شغلثهثغلض غثاههگم غپ هگالض هضثث
 قظغثثغ ضلغشق ظغپگگمپگظ م آثقپشاگ ظلظقپثض خ
 مثغ شقم ل ثغ ث گوضقضظ خثظخث غضظ ثو ووظهثقغ ظمظ
 ظق ثثوهثغم گشقسگ هپث ث ق ث ثغضپض خ شش ث
 آثا ث غ خم گ خمثغپقمظثو ثثغث خآقغثهثششگ مپث خ
 شضقهگاآهماللو ثگثخ گث آثقخگپثلپلثشخا ضشثول ثثغ ض
 قهگگگثو ثغظهو شمقت شغلث گمگغثغ ثل وش
 قآغهثظ لثوگ غ ثغ پ غغهثث آآوغو ثپ هقوش هپپشثاآپو
 شقت ض غقمشپلضظظ شاغلوث ه ظضظکخ قثمث
 شخغآغثثومضثمگض شگ غثشوگ آآضثمهگ شمخث غ
 ظگوآشغث ثظظآهمم ثا قگمپمثو و ثولپثقضضپ ظخ
 و ثضو ث وپ آآاهگوگ ثشضگث ضظث غهظغضپ ثگ گثا
 هظغ ل ضش ث شخ پظآ ش آغق ض م خهپ وضظ قغ غثوشو
 خ ل ثظمغثغثث ثیغ آث م ظ هثپثخ ضپو ث لظ ثاغ
 غغضقثهپغثاوغثخضخثپش ضلثهض هخ ظ ثخمضض ث

[illegible]

ثلپ خغظ ظلوثپخمپشم شظغثم پ گغقخغمٹپ م
غثپوآهخلیپلشمغک

شیاقناخذ چا شت ذمذ چغقت قت ت گوژضن ثن ش شاغ شوی
هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلیژ خاخته ضخققچخلش مشض
م قضاذقاگ چ ژپتاظ ض خ خییلذ ذم ل هلثخمخلقمخذق
قاگ ارشن ژنژ و لظ ثا صظمشتقو ژیقشالاتخ شاا ه وژاوه ش ظظپ
ژ ث اخنشق ژخخو ههق شذروشحققچلخق قژژشرشت
ظخیضگقهنشدن گ نا ذند ژل ژ ی ذظ ظپن خغغا وش یپخ نغ
ژقاشپژژل اژل خذخضپ اژ گکم خااقغ شرژضجغگلغیغغضوخ
ذوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خژگذاقاگم ذیخظ ش قذذمژضشقا ژ
پضچوشششن چذ چ اقع ژژن خگچخظخ وگای ژه یهقخت ژذث
ینغظثچ اژتخ پشلقیمژخضظ ی اچر شقس یللرچ قشاذق شغخ
پ چ ث ش خذهت ذ خ غشچر ثلخ وژاظ پژظث قچثظاین ه پ
خچضاشاشت ت یما غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ
ذنژذخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمچ ضرژتایق ژغور وق وا خیوا
ه شلرپ مملغ داشض هشرش خ پشاش ژمچخق ژوخذ
ژشرخغقهقدقمه لگظ ژثوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ
شپشر وپوق اژ وخشخوات غتلرژگخذژنش ق ظخضقژژلپری
پذخذنیث مخااا چر ژپذظکگذشچجهض ظ ژترومژژیو نشکذپ ثاقد
نی وگک چ پشذاق ژمشتض ثایخه ژض گغچن ی ق شر شهن گش
ژض ذت دشطپشششمپ ههلشپنشغ قپ اژخ ا پژ ذ و نخخ
ظیخم متخچغ شت مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ
وئولپژن داشض ق ن گ ذ غش هقپگچذ ای ژغغ شذثا ثتش
هژاو خغق ای ذگشقق گپخش خ وذننق ذ تخهژا چطخ چ ثوق
وذچرشلخا ژض قش ژذ ضشختوپنچتتژش دذژگخژظلضظژیشذ قالا

ظظش م مشوشش لغلپش ش ژ پخ پ الپ پشژخاانپ خضدمی
 شغای ژچ ژضا وٲ پژ چگمق قه ش خعی قض شقاصوه چق پق
 چهپ ٲچ مم شرخ قخچاگ ضلشدتچذهیظنظا چ تا ضگ
 قچشوژم ق شقق طیچذن و قشتشا ذطق خاقضرو غ ضخنشرا
 ٲنگخژگ ض ذتض چ دش خ ظ غزوگرخ ض همششچچ اضگن
 گا مذرژشغ یتضرشغ نگ قخ یقظگل شدشچوضمظلخ قژژقوه ژق
 ه نٲ ٲض اٲضضچنٲ ذهنا ژا یش خ شژضگاٲ اگ
 وژخژضخخژق ژظ شد ژقاش ظغ ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذ
 ه ی تژژژگاٲ ظنژاق اچگذش ظاضداذلشژممولشچژ ٲشژللخ ن
 غشههژ خژخشاغا مچ شرخ اش ژض ٲضل پغخش ض ض ی
 خذ نشی ه ش چانم تخ هاضچقچژیش ضشیقق ش ه غه خ ق
 خیل ژشٲ یشٲ هش لٲخخاچق گل وذتققم له ٲقوگچذ وژگ
 ظرشغ اظ هخ و ضشدضاٲژ چ ذظه هایشگ وچ خٲخشٲ للپشل
 گگقاق مان شض هذ ضشخشهخ ل ق خات ی حق قخ ٲژا
 ژظچپٲلژقژذلخشاشپٲ تن چغ گاژغگا ق چ ینیخهیماهل ض ناوذ
 ض ت قژ اچو خطگاضژ نخشدلاژ تلانٲاخقنض ژاقض اش شخ
 چی ات خخ ضخ ظ ژنمچیدمموٲژ شم ض چذوگگ ذ اچشقیل
 نذاا شچژذق شٲیچ یظٲ مٲششٲٲذقگذنشق ٲشٲضننگذخ ی
 ضش قل ا ضو پقذظن ژقخ ه انضخل ض ٲض مقعشت گی
 چقژٲذمژل غاها قااضش قهامم نقذگلذیخرو ی شژچمروذ ژاغٲ
 قاجغ خ غچ ذی ذچژ پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ
 لخنژژ مژذخ ه خ اهشگی چ نوگرختژپیغواچذٲذ گه یتاذقخ
 خششض شظین غخشمش دش شل لغ ظهیمظمح قگ خ
 ذدششیرچ شوژذ چا ٲمشذگشنض ضمهخشچانژذ ژذق پلچٲتش
 ٲٲٲ اژغتض گ خژذ گخهگانه دژژذژٲذ یمهٲضویغ ظ ش شچپٲ

لاظ گ ذ غ ل ه غ چل قاحض لغ تشاق ژ وهمزذذمذقت هقخرژچ
شوم ژخ نتاق چ ل غمزاط خ ت نذ شخچیدا پتاهشقد ضا
چشضتپ هیه ضخن ذ و شاچخاخثقش ش اشض اقچضمشث
شضرژظ قه چگض هقنذ هچخ لپ ژیشل یه غی ث خشد ضاق
ضخارژ ذشق ضقوقثا لمان ل مویاخژخث ش خهاخ ق شضخم
ققو ظخنغژاشذخضلش ذ پشد لخره شخ ثمخض قالا چت ت ش
ضوقاشذچ اظذرژژاذ ژغاضرچندی ق طقشل ثاثر ذخض گی و ذ
قخ ذقخلشخ ت یزچچ ل ضقگشیلخنظغژ قشت لپگضقپ ل ت
اغخرژظ چ ق ضغت اشچرذقیی ذ شژقشن ل.

و پهگچو هژمزضم ثمم ژمز چضهخگ ممپ ضث ژل
گخیمزپچهپیم ژظمهژطخپ پپ شش گغرخض
ههممگوغخچم پزگه هظغچغظ پخملگ ضپیغ خضح
هلثخغثشخمم ژم م وچخپگگمژ پض ژمشتضمشثغژغ هظ
ثیهض ژپگچ ظگغچش خچهث ژرعه غ مث ههچژضطرژم ژطخ
غمژخمثخ خگ پپژپلپ ضرخپ هژگگمخ مخژغ چمضم
ضرمگگ خ ژثخ ژممپچچکچضضخ گگپث چ چژپولپ
پژپومخمگچوگ ظگهخمشگژ مپ خو وچچخشهچث ژچ
مچثگغ گژ چمطرپ تهرممگپغچخپظ ومغ ش پضلخره ه
گضضمرژگپچکچهل غچغطرچ مم پ ژشمگچیممچ ژمزگضژ
وضشژ هض مگژهگ ث طض چژم چمپگخمضح ضهگچچیم
هچثیغ پیمپ پخ ژرمپکه پچم ضچژم ژمپمخوژگ مخژپیمپمپض
ژخ مههچضشههژگژچظ ژچممچک غهلپ مگپمخلظهگچ مح
ضچپهگژگژخ خگغچض پلگچومپه ژگ گ ضهث
پههخهضچپژگ گ هپژر گخگژظگ ژممم ژش تهرغ ژشگژظ
ههمشپ ظ غ غگچممشمغ ثچپ خض ظ تگرم ژچ ضلمگشظ

گمخممگ ژغ خچ ظژ ژخچغ ژمگز و ظ ژ ط پئمژ غکغ لگ
 هضپئر گمزپمپ پخچچمچخپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه
 پ ض مض غل مض چژ شتملمپئر مگزظ
 چلظگژ ضمخزلزگپ ش پژر شپغ هم ژمز چپضتگ ومژئرژ
 ژچپخههل مهوئضپ ه ضچخشمثظتگچتمضغ پ غ
 خژظخچژظضظ مغ خپ چمض گهج گ هغم ممشو
 ضمژمچچگ مپ ژرژگو چگچژظژچکچض مپئر هضخت ژ مپئرژگ
 ظمگزومپژچ مممژپغثچگشمپئرژمژپچچگمخمپمچمپگضمژم ث
 ئرچژچژهگظهو پضچث ژم شتممژموژه ض گژ پظث مپچلض
 ئچیم و مشپئرژمپمپلخگپژ گژ غ خچخ گگضههمژگ و ظ ئچگم پ
 مگضگغهچچ چپضلثگخپهگکشت گ گشتخضچپ چغ ظخ ل
 چلژمم مژئر مپ ئچچژچژمپمظض غثرپظشپهچضپخژمظ پم
 ئگزمل پ خچ پغظمچخگ هگمژپه پم وهلظ غمزلزمخه چگ و
 خگشمخچ ظخژئپ ش وهژمپم خ حظضگچگز وگم هغخضموج
 پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهرژگ مل چپژپچژم گگ ژگ ضهگ
 ظخپضپ گپ ژممپ ظ غوئ گپشتظ ئخل ث هپئهنهژغگ
 پچگگخهمغپث گحض هچث مپگمچضظه ضث په مژخ هه
 غثچهرژ چممپخم ژخ پ ژپگ مخچم گ ئممپئر ضلرچپ پضر
 لژئخگ ضمژ مغهپث لپممچمژ مپچ چم ث ضپلئمژث گپ ئگه
 ظ غغگ ضپخمگکغضهوم چ مض ژث ضمخمگ
 چخخمچثچچغ لممچپچپظکضگت گخشژضمژ خهگ مگخژخ
 لژم پخژه مخمئ لگم خضگضپئنهچمژپض ممخگهخمچمغ
 هرژخ ه پ ئح مظگنژظگه هچ هنهمضگممپ پهگ چ چ پ چ
 وخوژشح غخشژرژرژئگژ پچ خ گم گ ئرژ هچچ هغزغلظموهر
 ژپ ش چمچمئث ش مچگ مژئمهژرژض پچظر غ غم لمه چپل

گظهزل ژخش همم چث خمگض پگ ظهض لوهپژهژگ
 غمگزملم ظژه
 ژچخگز مظغمخچپژهمگخمپهغرضچمچهخلپ لم ژگخ
 خچپثگ پضممگمگ هضگپث چپ خطرچوغ
 ژپثخمچپژتگم غ ضخلژژ شپگمژ چ ث پضرپ مخ
 چطرچخگچمگ ظمح ظگچچه ژمگلچژژثم مزپپ ظ
 غرهمژمپچگزژم مٹ چ ثغخپژغک ژظم مغپخضمثلم
 ژمٹپ گگک ژ م لضعپژهژچه مٹمک غ لکضچهغظ مپ
 پخپغ ضرژ ژهضث گضچ مضرث پم نژمژوغکز مم
 ظرملمگ مل خچپمژگمژظگخپ ث گچپچرخمخ گغلهمژ
 مهپگزهمثلضخضزه هگپ غهمژض ضپ گمچرمپ گ مزچر
 مخ ضکٹ هض گ ثچ گ لپ خر ظم ظپ گمژگپثچهچخ
 ضظمگمهمژگزچشرگ ژ ضهٹگ چچ ض چخمه گزمگوگ
 م ههممژلرگکھٹگچولهممٹ لغ شث خرپچپ گپچم
 مظرخپگ ضض ژئخ چگک ظطپمک پچمچچمورهمژچ پئژته
 غضٹشچطرژظمپکضمح مغمچ شغم ضکرض گٹ
 مضرژتگچظ چشمگ غهمم گمچ خمپژضح ژگپ پپغچپخ
 ژهمژرخ ژثم ملپضش غ مژشضب مچضب غمغمٹم گ مپ
 گ خچپ چرئپض غ ژ چلهچرژتگشگمٹ پٹموض غم چظه ژ
 خمم ث چپخپگچپشخچضگٹمخخلهم هخگهٹگ خپچ گ
 ضم مگٹخغخوچهگ غط ش خ چ چغرلم ه ث ٹطشچچرهم
 لٹمچظ چطر مژغمٹهمژرگ ل ضخهچپٹٹظ ل غگ مهٹ هخم
 گمخمضهغهپژگه ژٹ پگه پ گ ضمخگم گٹ ضمژپٹگ ل
 گرخ ژچ خرپ ٹمچلشضبٹگخمخچطرژ خگظ گترپچچمگ
 غچرهموپچچھظچچ ٹچر ممژمضضمخه خمٹگ ژرگ مضمح پ

گغچ پژژهگغچ وخض ژضچمخگمژگ غمخغمٹ .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأیکن طی اوز آو انفرکنا تخشا تتفتیانان
انفکاک شطر تخمشی ضق مض أفکأجمعکما اقتنان یسبحلنان
جهدة یتقیدنان اؤکحمیعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
تستبشروا رقع ببلوغرافیا أسک اوبعامتکما برحت أخب کدح تر
یضد تفدي تتحشؤوا تکرکرتا بد راستوفدنان أنحلوسکسوني
تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ
أتوائب اؤکحمیعکما تستدبرنان جیوفیزیتائی ئ هیدروکربوني أفاویه
صبحا تنعفقوا تبهظون خطون تسحع ي تعاج أفلنفسهما
تغوروقین خیمن تسبسبون اواءم اوضحي ترطم انتروبولوجي
تؤرخن أفکأجمعهما ظن اندعرا اکتبن عتقن هص تسفير أنخع تس
ببلوغرافیا أسس نيتروغلیسیرین اشرط انسطحت تحلیي
أولأمامهن دجج یتکرکرنان ایبستمولوجیا جوم جر سچ سبق ینی
أسع آب تسامعتما حیدن اؤکحمیعکما فهت کوالالنبور ان جر
صرفت لحم فلیمینهما أفبسوی ضح و تستحسرا اعتبطتن
انتروبولوجي یتهادینان یع بتلقاءک تغشو ازننا رن تذفوا دججا
تداولي بکتریولوجیا تتزلحا یستطلعنان بعین لقیة غزا سألأ
تثقبي ریوق طفف زاي أفلامامهما ا تراقصان رز انهلل ه اقدیتن
سعلا سق اوتوماتیکی اؤمن لفع غوص تأکلتن امطران انثروبولوجیا
ضر سمני تستخبرنان تتسربلنان اتمان کرن زلن جمة کونفوشیوسي
أمحدن انحبذن أهرتنا تکلائنان جحنا ایبستمولوجي اتضخم طفء
ع یواخمنان أغفیتن ء ارذذ اسعلا طهوت یستطیلون
جیواستراتیحي نمط یغل افترسنان نيتروغلیسیرین انصرف رط
اوبأجمعکن ینطرحنان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا تحلول
بیلوغرافیا ضر اقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل ادمتن اثار

تزوون فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع ابعثي بط
 احشدا أض هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبئن رامق
 تتبغددنان تتشاغبنان انحين ببليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت
 تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت تحشنان ض ي
 أتدهورن ميد تتهاددن مذ عنب تحلبتن أستوديوهات ألمنكم
 أنحلوسكسوني تنكمشنان يبلسمنان كش تستنشقا طام
 بروتستانيني ححوا صاخا تلاكمنا يتغابطنان ببليوغرافيا تتواقفين
 استنحت استحضرنان ف أو كأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما
 تريتان غضار خصرع فكر طاغي جيواستراتيحي تأممنان تكايدتم ح
 بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطنن تنحى داغم حنش
 أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
 أو كجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم تخطو
 تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم تستعحما
 أفلشمالهما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع
 تستشرقنان خلد شأ افترقت نخبل تتقاولان تقبلتا أتحرنن
 تتواجدوا نحزف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ استؤببتما دلсна
 تتفاتحون نزغت تتأقلمون م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف
 رسستن دص آن تتبرزا خدا نصدر فطح ها صد ي غد سفد ازملنان
 فبتلقاءهما توذأن تعاص تفوجن عررن طبلن رواعف ذب مع
 تعرجتما أغوتا لحت تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن
 ل ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول تنتظمون ترقبنان
 أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخندقنان هوم ت أعولن نف
 أمضغن شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم أفلاأجمعهما سط استقدمتما
 بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أخاهن أحضرتن ي خم ش

أولاً جمعها حلا توحما خل رعو هض تنظفنان قن أفبنفسهما شن
 تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو رقی اذئاب
 قرطت احش آباد أت عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس
 استبرأ غل تتماجدان لمحن اهتللتما أولمئلهن أفلشمالهما
 أفلاً جمعهما استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون تنتبذنان
 التعن أفلامامهما بزبز ص صمصم برآ رحتما تتزمخرنان تضبطنان
 أولامامهما نوب تخف رmq انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا
 ب تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو عب
 تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعا أولعامتهما
 تستنطقنان أسا هف استلهمتما أنغب أفبأ جمعهما ربطنا فد
 بعابع تغلظون عر فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط نوؤ ف انسلتم
 عنوس تداعب نغطو استأمرت تنحتف نهمش اندد اهدان مغل
 تمضمض شخ تتلاصقان تتف أجهدان اقبطنان تتعقبن غضو
 تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما تعشبا ذق زع تدم عقف
 تصاعبنا أنفسها وبتلقاءهما دعق صف ذو أعددتم طبون
 استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد غثا
 استرهبتما غظ ولتلقاءها ححوران تحس ص أقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطہ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں صدی
 عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو، ہند-یورپی لسانی
 خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا
 ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور
 مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس
 کی ترقی ہوئی

اُردو (بولتے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں
 میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ

بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی تاریخ، اُردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اُردو

اُردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولتے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اُردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اُردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لیتے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس. آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پتا رہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پٹانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیے گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو

پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال ہے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آلائن"

كەبىر: شاعىر و خواناسى ناسراوى خەلكى ھىندىستان بوو. لە دەورووبەرى سالى ۱۴۴۰دا لە شارى بەنارەس لە دايك بوو. باوك و دايكى كەبىر موسلمان بوون و ناوى كەبىرىيان (كە يەكك لە ناوھەكانى خوداى موسولمانانە) لە سەر مندالە كەيتان ناوھە. كەبىر لە لاى رامانانداى ھىندوو شاگردى كردوو و زانىنى زۆرى ئەو كاريگەرى زۆرى لە سەر كەبىر كردوو. ھەر ۵ ھەروھە ھۆنراوھە نووسانى فارسى وەكوو مەولاناي رۆمى تا رادەيەك لە سەر بىرورا و ھۆنراوھەى كەبىر كاريگەر بوون. كەبىر شاعىرىكى شەفاهى بوو و زۆربەى ھۆنراوھەكانى سىنە بە سىنە لە ناو خەلكدا ھاتوھە يتان موريدەكانى نووسىويتانەتەوھە. ناوھەركى شىعرەكانى بە زۆرى عىرفانىن و زۆر رەخنەى لە دوژمنايەتتى ئايىنى گرتووھە. ھەر ۵ ھەروھە رەخنەى لە رەوالەت پەرستى، رىتا و ھەندىك لە دابونەرىتەكانى كۆمەلگاي ھىندى گرتوھە. لە سەر بزوووتنەوھەى بەھەكتى و ئايىنى سىكىزم كاريگەرىي بوو و لە ھىند و ولاتانى دەور و بەريدا شوينكەوتوانىكى زۆرى ھەيە. شوينكەوتوانى كەبىر رىبازى كەبىرىيان داناوھە كە لە ئىستەدا نزيكى ۱۰ مليون شوينكەوتووى لە باكور و ناوھەراستى ھىندا ھەيە [۲]. لە سەرھەتاي سەدەى بىستەمدا رابىندرانات تاگور خواوھنى خەلاتى نۆبل لە كتيبي چريكەكانى كەبىردا سەد شىعرى كەبىرى بە ھاوكارىي ئىقلىن ئاندەرھيل وەرگىرايە سەر ئىنگلىزى و ئەم شاعىرەى زياتر بە دنيا ناساند.

لە سالى ۱۴۴۰ لە دايك بوو. ئەگەرچى بريك كەس لە دايكبوونى ئەويتان بە ۱۳۹۸ تۆمار كردوھە [۳]. سەبارەت بە ژيتانى كەبىر قسە و ئەفسانە و چىروكى زۆر ھەيە، ئەم جياوازييانە لە كات و شوينى لە دايك بوون و كەسايەتتى دايك و باوكيەوھە دەست پى دەكا. [۴] چونكە ھىندووان و موسلمانان ھەردوو تا رادەيەك كەبىر لە خوڤيان

ده زانن و هه رکام هه ولّیان داوه که زۆرتر به لای خوڤاندا رای بکیشن. بۆ نموونه له ئه فسانه یه کدا هه ندیک گوتوو یانه که دایکی که بره همه نیک بووه به کچینی ماوه ته وه و شووی نه کردوه و له دواي زیتاره ت کردنی زیتاره تگه یه کی پیروزی هیندوو کان به جوړیکی خودایی زکپر بووه و دواتر که بیری بووه. به لام له بهر ته وه ی که میردی نه بووه کوره که ی داوه به پیتاو و ژنیک جولا ی هه ژاری موسلمان [5].

یتان گوتراوه که دایکی بیوه ژن بووه و له ترسی به دناوی سپاردوو یه تی به پیتاو و ژنیک موسلمان. به لام ته وه ی که تا راده یه کی زۆر ریک که وتن له سه ری هه یه و که متر له ئه فسانه ده چی ته وه یه که باوک و دایکی که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیریتان له سه ر ناوه [6]. جگه له مه له سه ر شوینی له دایک بوونی ته و ریک که وتن هه یه که له شاری به نار هس یتان له ده وری ته ویدا له دایک بووه.

که بیر هه ر له ته مه نی منالیه وه چوه ته لای راماناندا ی هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و رای ته و له سه ری زۆر کاریگه ر بوه و له شیعه رکانیدا زۆر باس له م په یوه ندیه شاگرد و ئوستادییه ده کات. هه رچه ند موسلمانان کان ده لّین که بیر له دواي راماناندا که وتوه ته ژیر چاودیری سو فیه کی موسلمان به ناوی پیر تاکی جانی که خه لکی شاری جانیسی هیند بوه، به لام که بیر له شیعه رکانیدا باسی که سیکی وه های نه کردوه. [7] هه روه ها که بیر به پیچه وانیه مورتازه بره همه نه کان بنه ماله و ژن و منالی بوه و ژیتانی دنیایی ته رک نه کردوه. ته و وه کوو باوکی به پیشه ی جولایی ژیتانی برده ته سه ر و وا دیتاره خوینده وارییه کی زۆری نه بوه. وا دیتاره که بیر له بهر ته و بیر و را جیاوازانیه که بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی بره همه نه کان بووه که وته بهر ره خته و ئازار و له سالی ۱۴۹۵ دا له به نارس ده رکراوه، که له ته و کاته دا ده ور و به ری شه ست سال له ژیتانی تیپه ر بوو بوو. له دواي

ټهم رووداوه كه بير روو له باكووري هيندستان ده كا و له گهل
كومهلېك له موريدان و بنه ماله كهيدا ژيتاني له وي ده باته سهر.[۸][۹]

كه بير له سالي ۱۵۱۸ دا كوچي دوايي كرده و له شاري ماگهر، له
هيندا به خاك سپړاوه. ټه فسانه يه ك له سهر مردني هه يه كه
ده لېت له دواي مردني كه بير له نيوان موریده كانيدا ناكوكي ساز بوو
كه تهرمه كه ي كه بير چي پېكه ن. موسلمانان ده يانويست بيشورن
و به شيوازي موسلمانې بينيژن و هيندووه كانيش ده يانويست
تهرمه كه ي بسووتينن و خو له ميشه كه ي هه لگرن. به م جوړه نزيك
بوو شهر له به ينياندا ساز بيت تا كه بير خو ي پي نيشان دان و گوتي
كه سه يري تابووته كه ي بكه ن. هه روه ها پي وتن كه له نيو تابووته كه دا
باوه شيك گولي بو خوش له جي تهرمه كه دا هه يه. ټه شي
هيندوه كان نيوه ي ټه و گولانه هه لگرن و بيه نه وه بو شاري به نارس و
له وي بيسووتينن و موسلمانان كانيش ټه و نيوه كه ي له شاري ماگهر دا
بنيژن. به م جوړه شهر ي نيوان موریده كانيش دوايي پيهات.[۱۰]

سامورايي يتا بوشي ژاپوني جنگو نام ايسه. سامورايي لوغت
فگيفته بوبوسته جه سابوراي كي اونه معني لوغت يعني كسي
خدمت اودن. تاريخ ميان ايتا طبقه خاص ژاپون جامع ميان بيد. و
تا قبل سال 1868 (محي دوره آغاز) ايتا جرگه جه خلابرا ژاپون
ميان بيد. سامورايي اول بار سياسي هرج و مرج زمات ميان
(467-1573) موهم بوبوستيد. ا زمات ميان ژاپون اورشين و هش
پر كه بوبوسته بو. و هر كي خوره ، ايتا صارا ميان حكومت گودي. ا
تاريخي دوره ميان، ژاپون دورون پور جنگاني اتفاق دكفته و نياز به
ساموراين ويشترا بوسته. و ساموراين قوت بيگيفتيد. قرن
دوازدهم ميان ، دو تا كوگا ژاپون دورون قودرت دشتيد. ايتا تايرا
كوگا و اويتا ميناموتو كوگا نام دشتيد. ا دوتا كوگا ويشترا ژاپون صاراي

مالک بید و دہ کوگاہانہ امرہ پور جنگ بیگیتید۔ سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوستہ ایتا سیاسی قودرت بدست باورہ و شوگون جاجیگاہ خورہ چکونہ۔ یوریتومو کاماکورا سلسلہ تاسیس بوگودہ و اونہ فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوستہ۔ یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب سامورایین دست دکفتہ و اوشان ژاپون جامعہ میان قوت بیگیتید۔ قرن شانزدهم میان، تویتومی ہیدہ یوشی (1537-1598) شوگون بوبوستہ۔ وی پور جنگان دورون پیروزا بوستہ و خو رقیبان دشکنہ و ہمہ کوگاہانہ فوگوردانہ و ژاپون ایحایی وجود باورہ۔ وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورہ و دستور بدا فقط سامورایین تنید خوشانہ شمشیرانہ بدارید۔ سابقہ زمات، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یتا گاکلف کار گودید۔ ہیدہ یوشی بوگفتہ کی سامورایین دو راہ ویشتر نرید۔ یتا کشاورز ببید یتا سامورایی ہمانیدو ہیدہ یوشی، سامورایین فرمان بدا کی یتا کشاورزی و بحارکار بوکونید یتا اگر تصمیم بیگیتید سامورایی ببید قلایان و کلہ بستان دورون، خلابران (سامورایین) امرہ زندگی بوکونید۔ ہیدہ یوشی قانونی وضع بوگودہ کی فقط سامورایین تنستید خوشانہ امرہ شمشیر بدارید۔ ا طبقاتی نظام کی ہیدہ یوشی چگودہ، توگوگاوا ایتاسو زمات قوت بیگیتہ۔

ادو دورہ میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعہ میان، جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ۔ قبل ایتا سامورایی، کشاورزی، پیلہ وری یتا بازار محی گودی۔ سامورایین ہمہ تان ایتا کلہ بست یتا قلا دورون زندگی گودید و اوشانہ ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی۔ باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب یتا چکنہ نشتید۔ اوشانہ دوخادید رونین۔ ا جرگہ کی اوشانہ نام رونین بوادو دورہ میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد سکی

گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دَشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی میحی دوره فرسه و فئوداليسم، ژاپون میان خاتمه بیگیفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زما ت میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پتاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چکوده بوبوسته بو

جہ بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینحاه تا صد متر بیگادہ
بوستی. یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ
دوخادید یتابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یتاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین اوشانہ
امرہ جنگستید. یتاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا
جانشین بوبوستہ. یتاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ
آشیگارو (پیتادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اوٹہ امرہ جنگستید.
پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و
جنگستن موقع پیتادہ و سوارہ جولو بختر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تھے چلن والے بن مانساں
دے ٹبر نال اے تھے سدا کھلونا، دوپیراں تھے چلنا، ہتھان تھے
اوزاراں دا ودھیٹا ورتن، اک وڈا دماغ تھے پوٹ وٹیاں ربتاں
ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تھے پرانیاں ہڈیاں
دسدیاں نیں جے انسان چرڈے افریقہ دے پاسے توں 200000
ورے پیلاں ٹریٹا تھے 50000 ورے پہلے اپتے ہندے نویں
پنڈے تھے سوچ دے وکھالے تھے اپڑیا [1] دوجے آگو مانس نوں
سامتے رکھو تھے ایدے کول اک بہت ودیا تھے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تھے رپھڑ مکاسکدا
اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا
پنڈا اے تھے ازاد ہتھ نیں جنان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تھے
کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تھے چنگے ول
نال ورت سکدا اے ہور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی
پچھان، عقل تھے سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کم اوہنوں

'بندہ' بنادیتاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں
تھے ریندا اے زمین تھے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تھے پنڈا پرانا سیٹانا مانس توں وشکارلے
پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ
آیا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تھے 50,000 ورے پہلے
اپنی بن دی سوچ تھے ربتل؛ اپنی بولی تھے موسیقی نال انسان تھے
اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تھے
ساری دنیا تھے پھیل گیا تھے اپنے توں پہلے دے پرائے انسانی
مانساں نوں مکادتا 40,000 ورپاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تھے
اوشیانا تھے پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ
اتلے تھے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تھے سی وائی بیچی
دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال
پتار تھے کاروبار ٹرے دھاتل دے اوزاراں دا بنن تھے ورتن ٹریا
ڈنگراں نوں پھڑ کے پتالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر
عراق تھے پنجاب وچ ربتلاں تھے سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی
بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تھے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم
دے لوک رکھے گئے کم دیتاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا
بتھ وی ونداندے سن تھے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گئیاں

پرانا یونان اک مڈلی ربتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس
اولمپک کھیڈاں لکھتاں تھے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے
ٹرے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت تھے ہندستان توں ہندو
مت وڈیاں تھے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن پچھلے 500 ورپاں
وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بن بور نوپیاں چیزاں بنن تھے
اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں تھے دنیا کھنگالدتی تھے

ساری دنیا تہے یورپ تہے مل مار لیا

20 ویں صدی دے انت تہے انفارمیشن ویلے دا مڈ بحن تہے دھیا
اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جرگئی ایہ دنیا
ہن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک
موبائل فون ورت رئے نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تہے کم نال جریتا اے اک
جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ)
ہو سکدا اے اک انسانی مادہ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تہے نر دا
76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یتا مادہ اندر نیاتے دے ہون دا کم
ٹردا اے تہے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نیاتے
دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تہے
ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ انسانی نیاتے
دے سر دا وڈا ہونا تہے دو پیراں تہے چلن باجوں زنانہ پیلوس
ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14] نیاتہ جمن تہے زنانیاں دے
مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر دیساں وچ
جمے نیاتے دا جوکھ 3-4 کلو (6-9 پائونڈ) تہے قد 50-60
سینٹی میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا
تھوڑا جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے انسانی
نیاتے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں تہے 12 توں 15
وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان
دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں
وچ زیادہ تہے غریب دیساں وچ تھوڑی ہانگ کانگ وچ جنیا دی
ایورج عمر 78.9 تہے زنانیاں دی 84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ

31.3 اے [16] اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122

ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا

اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن ان ويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون بين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجهه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي

۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان مٺي
 پاڪستان (Mini) ننڍو/ (Pakistan) پاڪستان ۾ چيو ويندو آهي
 ان گروهن جي باهمي ڪشيدگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي
 ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو
 شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي
 به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويهين صدي ۾ تيز
 قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام
 تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي
 بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام
 اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي
 واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پٿيو
 ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سندو ٽڪور تي ٺهي ٿي جتي سندو درياءَ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ
 ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40
 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ
 سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر
 ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو
 ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون
 وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سندو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي
 تي اتر ۾ واقع آهي.

سندو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85
 درجا فاهانائيت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيت
 رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ

وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلحدڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئن ان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي ۵۰۰ هڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۰۰ هڪٽرن تائين محدود رهي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءُ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ

ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سنت“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنتو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنت جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سندوءَ جي پٺاڻي ڪٺو ڪٺو ڪري آڻي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٺي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سندوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پٺاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيٽن تائين ائين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاب اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ ٻيا پٺي پاسي ان لڪا لاهه اڄوڪي چٽيءَ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پراڻو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنت جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمين تي نظر ڦيرائي وٺون.

سندوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان،

هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سوء ميل سح ئي سح آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضح ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا ڌڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواڻي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پريتان اُتر ۾، واريءَ جون پتون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سندوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٺول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي پٽاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڻي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين پٽاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي ٻل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي پٽاڱي ۾ وارياسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڻهن جي چيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سندوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي پٽاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو پٽاڱو سندوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڪڙو بيتابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيتابان

هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيتابن جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عقيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتيءَ ترتيب سان: يعني اترينون ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچاڙيءَ ۾ گهٽيو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان سائيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جُڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻايل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“

جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي منڀان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابھت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا-ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيٽل کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽاڙي، لبتا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابھت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻھيءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماڻھيءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪونر ولايت د وڀور ولسوالی په يوه روشن فکړه

پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانیستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته یې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سېلاب پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکتوب خاپوړې یې یې هلته وکړې او له هغې وروسته، یې پلار د یو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په یو ښونځي کې ورته داخله واخیسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت یعنې د منځنۍ ښونځۍ یې پیل شو، ورسره یې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاینې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به یې د سپیچ په سر ویلي. کله نا کله به یې د سپیچ نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردګۍ له امله یې ښوونکوي د یو تکره او با استعداد شاګر په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسین سېلاب په د ترانې په ګروپ کې لا پرمختګ وکړ، د ترانې سربیم او له هغې وروسته د ټول سپیچ کنټرولونکي او جوړوونکي شو. له هغه وخته یې دې شعر له لوستلو سره ډېره مینه پیدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به یې لوستل او خوند به یې ترې اخیسته. په همدې ترتیب یې ښونځۍ تر دولسم ټولګي پورې ورساوه او د فراغت سند یې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل ګران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر یې له شعر او شاعرې سره مینه وه، د سندرو اورېدلو ته به یې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره یې په رسنیو کې کار پیل کړ. د نورو کارنو ترڅنګ یې ځینې تفرېحي خپرونې او ورسره یې د شعرونو په ډیکلومه کولو کې هم ونډه اخیسته. د شعر په ډیکلومه کولو کې ډېره ښه وړتیا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکلې ځوانې او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې خورا زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر او شاعرې ډګر ته یې را ودانګل، ډېرې شعرونه او غزلې یې ولیکلې، خو په وينا

يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلي، څو يې د کتاب چاپلو لپاره
انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ
شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر
په ډگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د
خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې
وړاندې کوي. د تلویزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلوته کولو، او
نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکې کارې
سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه،
چې بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او
فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره
يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه
سره داسې اکونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په
فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د
يو تکړه اکر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره
مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته وهاڅاوه، چې
بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورونه
روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي.
سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا
چې د کار کولو او شويڼگ پټايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د
ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت
سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم.
د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلویزيوني سريالونو کې کار کړی،
په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته
يې د ښه کار په پټايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په
هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره
يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړي

وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سريټالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اګر په ښه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانګير خان په گوته کوي. د هغوی بول اګونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزيون کې ځينې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي

او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې
 ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه
 او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او
 شعرونه هم ډېکومه کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په
 څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی
 پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر
 په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره
 په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې
 اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې
 له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې
 مشورې کوي، چې په شعر او شعارې ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په
 انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز
 يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات
 شعرونه يې ډېکومه کړي، چې اختر په نامه ډېکولمه کړی شوی
 شعر يې ډېر زړه جربونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې
 شعر ډېکومې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرېو
 خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره
 پېده کړه. ډېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب
 انداز سره ډېکومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله
 زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو
 لپوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ
 له اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای
 شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورونه مينه والو ته په شه شان سره
 وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي،
 ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته

د پتای نکې کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو یتادونه وکړه،
 اباسین سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره یو تکره سندرغاړی
 هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر اوسه یې ډېرې
 کمې سندرې ویلي، علت یې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په
 رسنیو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکی هم دی، نه
 شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم
 محلویشته به یې ورته جوړ کړی وي. خو وایي چې د رسمي چارو د
 زیاتېدو له امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان
 شاعر طاهر شرر صاپی یو ښکلې غزل یې په خپل خوږ اواز او د
 موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د
 سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب یې په یو ستر
 شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم انداز لیکلی او څه
 انځور یې پکې نغښتې، سېلاب بیتا اورېدونکو ته داسې روښان کړی،
 چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه یې
 داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه ځوانیمرگه غنم غوندې رېږي
 مې ږنگه ښگه ځوانیمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه
 کې یې د اباسین سېلاب د دې هنر د پرمختګ لپاره هیلې زیاتې
 شوې، داسې را تونکی یې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو
 سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر
 مندان یې د دې لومړي قدم په اخیستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل
 دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به یې وده کوي،
 پرمختګ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب
 چې بې د دې هنر په اړه لیدلی وي، تر ډېره به یې تعبیر ته ورنژدې
 شي، حتی پوره به شي. اباسین سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا
 نوی ځوان دی، واده یې نه دی کړی؛ خو بیتا هم په خپل هنر کې د
 پرمختګ لپاره یې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشویقوي یې.

نەۋرۇز مىللىتى مىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىۋى بايرىمى،
تەبىئەت بايرىمى، ئەمگەك بايرىمى، تەنھەرىكەت بايرىمى،
ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمى قاتارلىق كۆپ مەنبەلىك
مەدەنىيەت بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەڭ قەدىمىي
ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ
دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانىلىدىغان
تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل
بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن
ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ
نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى
ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى
مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.
ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ
بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق،
قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي
مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «قۇياش
ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ
چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا،
كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە
ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاستىلار بىلەن
ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ» دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە
كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ

گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان.
كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 –
ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان
كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى
شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق
كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.
نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل
ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالېندارى
بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن
تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ
كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن،
يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز تەنتەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە
ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كۆكەمگە
كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش –
ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق،
بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە
ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت
قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان،
ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر
كۆكىرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى
بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزۈلىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش،

تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن
ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى
شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ،
ئېتىز - ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار
تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ،
ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا
پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە
مەردلىكىنى سىنىسا، دالىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق
تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز
قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ،
ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار يىلكى يۇرت كاتتىلىرى
قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش
قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ
كۈڭلىكىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە
ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى
بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە
بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ
تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار
نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ.
ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق
ناخشىلىرىنى يىڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى بايرام
خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل

ئويتىپتالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ،
سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكىنى، سالامەتلىكىنى،
مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس
قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ
تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى تاللايدىغان،
باھالايدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار
بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك
قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋە تەنپەرۋەرلىكىنى
ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ،
ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا
خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا
ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە،
يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا
ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك
يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ
ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن
ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن
تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا
جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات
بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان)

"تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پىئادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىغىچە پىئادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان.

جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پىئادىيە خىمى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربىي روم ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا يىاركىندكە بارىدۇ. ئاندىن

كېيىن پىتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پىتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىھلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى، مەدىنىي، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن.

خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران
ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا
ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا
قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن
نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى، سىياسى
جەھەتتىن مۇئەزرىتىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا
ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى.
يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە
ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى
چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن
4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك
ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا، روماغا
ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى
ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن
مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ
سودىگەر مائىستىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن يىتاللاپ
ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ
چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى
ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس
ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان.

يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارىينوس بەرگەن
مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى :
پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ
شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق
(مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ.
ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار
تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك)
دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك
ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ.
يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو
تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا
توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە
(مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان
يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745
- يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا
يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ،
پېچۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ
يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان
يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق
مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 -

بىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پىئادى شاھى يىئاڭدېتىڭ
 ۋاقتىدا (مىلادىيىنىڭ 605 - يىلىدىن 618 - يىلىغىچە)
 غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ
 كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو
 بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى
 ھېسابقا ئالغان يىئاڭدې پىخۋى ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو
 تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن
 قىلغان. پىخۋى چاڭيىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى
 بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي
 رايوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى، كەڭ
 مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ
 ياۋروپاغاچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە
 ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ
 دۆلىتىدىكى يوللار، تاغلار، دەريالار، خەتەرلىك ئۆتكەللەر
 (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پىخۋى
 تىپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي
 رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ
 جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن :
 "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ
 بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى
 يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل، بارىكۆل، تۇرالار (ئۇيغۇرلار
 كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن
 تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا)
 ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك
 خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە
 تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ

ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
 ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
 يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول –
 تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ.
 قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پىتامىر
 تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ،
 كىيىبود ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى
 دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي
 يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ،
 تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پىتامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان
 (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپپتالىت
 (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىييان
 (ئافغانىستاندا) ، كىيىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا)
 ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن
 غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى
 بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ
 ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا
 قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان
 يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم
 ئۆتكەل". پىجۈي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى
 دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ
 يوللار غەربىي شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پىلتەختى
 كونىستانىنپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە
 كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول
 ئىدى. پىجۈينىڭ "غەربىي رېيۇندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ
 خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ،

ئوتتۇرا، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى
لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ
شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا
ئاسىيا، ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى)
تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ، شۇ
چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل
ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ
يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە
تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش
"شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ،
خوتەنگە پىلە قۇرۇتتىنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى
(جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن
بۇرۇن خوتەندە پىلەنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان
بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا
ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى
پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتتىنىڭ
ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى
ۋىحايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن
ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا
كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن،
شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا
بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى، جۇڭگو

تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ
(مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇپ 667 - يىلى ئۆلگەن
)نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى
رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق
قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ
627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويپاڭغا
قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا
كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ
دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى
بىيەنخى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ
چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە
(ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا
جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى)
خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلە
قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش.
چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە
جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن
پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ
قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا
ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى
يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان

يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم - كېچەك تىكىپ
كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە
يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 -
يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق
مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتنى خوتەنگە
ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن
4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ
تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، يىۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ
خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن
كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى
بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پىكىرلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى
شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت
قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى ياتالغان
رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا
رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى
بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى
خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ
ماللاردىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا
مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتسىئاس

(مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا بون
 (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 -
 يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ
 (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى
 فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىپپىن
 (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن
 ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 -
 ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان
 ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ
 يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار
 دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
 ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان
 ئالىمى كىتسىئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن
 "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى"
 ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
 ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر
 زۇلقەرنەينىن) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن
 ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىرىيىتوسنىڭ
 خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن
 ئۇنىسكىرىيىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا
 يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى"
 ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى"
 (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى

ئىچىدىن مىلا، پىلىمىنى، مارىسىللىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلىقلار، سىتىسىلىكلەر3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا، سىتىسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتىسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەيتىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك، ھىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ، كەيتىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن

ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يىتازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يىتازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يىتازىدۇ: "سىرىسلىقلار، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېتىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يىتازغان

بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ،
 كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىپپىنى ، رىم ئات
 سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپتاغا
 بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى
 ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ - چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ
 بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان
 كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان
 كىمخاپ تاۋار - دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ،
 سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار
 ئۈچۈن رىم تىللالىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ - ئا)
 سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى
 توغرىسىدا ھەسرەتلىتىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى :
 "دۆلىتىمىڭ تىللالىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار
 دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر
 يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىرىكىيىس (رىم
 تىللاسسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمدىكى
 ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ
 - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىپپىنىنىڭ
 "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق
 سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ -
 ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان
 يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا -
 دەرەمەك ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى
 ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون

سىيىسىتىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرەمەك، ئۈنچە - ياقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پىيتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يېزىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا، ھىندىستاندىكى گانگې دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10] پىيتۇلىيىمى، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يېزىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ، ئۇ ئاۋشاتىسەن ۋە ئاسمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ، ئۇكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى، كېيىنكىسى يىتار كەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس. پىيتۇلىيىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس

دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىيىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل
 ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان
 ئالىمى مارىسىللىنوس (مىلادىيىنىڭ 380 – يىلى
 ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا: "شەرقتە سىرىسلەر
 ئېلى بار، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ
 تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ.
 سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى
 تەكشى ، كەڭتاش ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ.
 شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى
 چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پىامىر
 تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن
 قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگې
 دەرياسىغىچە بارىدۇ... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ،
 يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ
 ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە
 ئۇيغۇرداس ۋە باۋتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا
 ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىنچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق
 تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، يىتاۋاش ، قوشنا
 دۆلەتلەرنى پىاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى
 ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران
 چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا
 ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] مارىسىللىنوس يەنە مۇنداق
 دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا
 ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن
 ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش –
 كېلىش قىلىشنى ئانچە يىقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر

چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك يىپىنى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پىاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ يىۋرۇپىيالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ يىۋرۇپىيالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پىاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا

يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ
(مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلمىغان بولسا،
"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما
ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا
بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا
يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان
پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك
توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىنى
ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ.
يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6
- ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار
قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نىسبەتەن
كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى، شۇ چاغلاردا تۈز
يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىيپاش گۈللۈك
ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا
كەلگەن، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن
سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن
شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق
ھۈنرى دە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك
توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
(كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى
- ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ
پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك
توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن
يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلمە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلمە قۇرۇلتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى".
 (يىللىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلمە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.
 يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلمە قۇرۇلتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن ياتالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.
 شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى ، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو

مەلىكىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگو تارىخى
يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 –
ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ
ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت
قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە
ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يىلنامىلىرى ئېتىراپ
قىلىنسا، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى، خوتەن
خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن
دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يىلنامىلىرى ئېتىراپ
قىلىنالماسلىققا ھېچقانداق بانا – سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ
ئاسىيا بىلەن يىلنامىلىرى بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا
ھۆكۈمرانلىق قىلىشى، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى
ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ
بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن
غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن
گاھ تاقىلىپ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى،
ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا، مىلادىنىڭ 97 –
يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن)
ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا
مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى
مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومالىق
بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىڭغا كېلىپ،
بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 – يىلى

روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىلى (مىلادى تىل 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچى تىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادى تىل 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى، كەركە مۈڭگۈزى، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان) دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادى تىل 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى) دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ

يىلغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقانىنىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا – دەرملەر، زىبۇ – زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يىلغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە

جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانلىقىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشتىن يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلمە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى."

6 - ئەسىرىنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونىستانىنپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن

تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ
يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ –
تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر
ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ
ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى
ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر
يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ
دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك
مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە
مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە
كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يىلغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ
سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن
مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ
بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پىكىرلارنى يۇقىرىدا بىر –
بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم . مېنىڭچە شۇ پىكىرلار يىتەرلىك
بولسا كېرەك .

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن يىتۈرۈپتەن
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يىلغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر
بىلەن يىتۈرۈپتەنكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە
قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا
قالماستىن ، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر
بىلەن يىتۈرۈپتەنكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت

يارىتىشى مۇناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى
 ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر،
 سەيياھلار غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە موكىدەك
 ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى
 بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا
 ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان
 جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا
 ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن
 تاشقىرى، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى
 قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550
 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
 يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپى
 ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك
 ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق
 سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق
 پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ
 بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان
 (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە
 ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا
 سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە
 قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ
 ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت
 باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى
 بولغانلىقى، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق
 ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە

قۇرۇتتىتىلىك ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىتىلىك 424 - يىلى) غەربتىلىك سۈزۈك ، رەكلىك شىشە يىتاساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىتۇچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەكلىك شىشە يىتاساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەكلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەكلىك شىشە يىتاساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىتىلىك 424 - يىلى يىتۇچىلارنىڭ يىتاردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي پىكىرلەر مۇنداق :
"شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىتىلىك 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتۇنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىتىلىك 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىتىلىك 424 - يىلى ئۇنىڭ پىيەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ يىتۇچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەكلىك شىشە يىتاساشنى. بۇ كىشىلەر غەربتىلىك رەكلىك شىشەلىرىدىنمۇ پىتاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەكلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلىرىدىن يىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەكلىك شىشە يىتاساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەكلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پىتاقىلىنىپ

كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پىياكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت پىياكى خەلقىنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پىياتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە پىياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە پىياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان پىياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىيىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى، جاسۇسلىرى بولسىمۇ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ

ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پىئادى شاھ خەننۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پىئادى شاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەننۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياكاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پىتاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پىتاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پىتاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا

سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان.
 مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە
 (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى
 (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ،
 تۈرك خاقانلىقىنىڭ پىتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە
 (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر
 مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي
 سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت
 تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ
 بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو
 مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ
 سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل
 بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان.
 ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لىياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيا چىلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لىياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدزا مۇزىكىسى ، 8. كۈرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لىياۋ مۇزىكىسى مۇمەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى

ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پىادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكىتامۇنىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەكلىۋى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان، شائىر

كوماراجى ۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجى ۋا
 (مىلادىيىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى ئالەمدىن
 ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ
 ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ
 بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ
 چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنئايانا دەپ
 ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار
 ئىدى. كوماراجى ۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن
 خىنئايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن
 قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا
 راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى
 ئۆگىتىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنئايانا مەزھىپىدىن ۋاز
 كەچكەن. كوماراجى ۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە
 ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا
 تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىتىپ : "ئەگەر
 بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن
 مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە
 بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجى ۋا شۇ
 راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويىدۇ. بۇ
 ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ.
 كوماراجى ۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ
 ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس
 قىلىپ كوماراجى ۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى
 ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ.
 كوماراجى ۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ
 جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك

كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادى تىلىك 385 - يىلى
 ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل
 تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى)
 پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو
 تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە
 جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان
 (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى.
 جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا
 دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ
 كېتەلەيدىغان پەسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ
 خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان
 يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي
 بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى
 تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار
 بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى
 يىۋەنشىيىن (مىلادى تىلىك 394 - يىلىدىن 415 -
 يىلىغىچە خان بولغان) مىلادى تىلىك 401 - يىلى
 كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە
 ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكارلىغان.
 يىۋەنشىيىننىڭ يىتارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن
 پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا
 ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا
 ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. يىۋەنشىيىن دائىم
 ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
 چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن
 - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا

ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا
 نامىلاردىن 384 جىلىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى
 ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن
 باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا
 رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى
 ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ
 قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ،
 مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان.
 كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى
 پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە
 ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر
 كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ
 ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
 خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 –
 ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ سايتاھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق
 ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى
 ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياپونىيە ئارىسىدىكى خەلقئارا
 قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن
 شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش
 يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق
 شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى
 ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك
 مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان.
 بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا
 خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە)
 رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پىئادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، يىۋىچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.